

TARBIYASI QIYIN VA BO`SH O`ZLASHTIRUVCHI O`QUVCHILAR O`QUV-BILUV FAOLIYATI DARAJALARINI TASHXISLASH

*Toshkent kimyo Xalqaro universiteti ,
boshlang'ich ta'lim metodikasi
bo'limi magistratura mutaxassisligi
1-kurs talabasi
Maxanbetov Nurlan Joldasbaevich*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinflarda tarbiyasi og'ir bolalar bilan ishlash samaradorligini oshirish va takomillashtirish. O`quvchilar bilim va ko`nikmalarni to`g`ri va obyektiv tashxislash to`grisida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: ta'lim, tarbiya, tashxis, topshiriq, qobiliyat, muloqot, o`z-o`zini nazorat qilish, baholash.

Ta'lim tizimi – ijtimoiy-genetik mexanizm bo`lib, u ijtimoiy tajribani avloddan-avlodga o`tkazadi va shu orqali shaxsni shakllantirishni ta'minlaydi hamda uning istiqbollarni belgilaydi. Bu tizim odamzod paydo bo`lgan davrlardan buyon amal qilib kelmoqda. Zero, madaniy-ma'naviy boyliklarsiz, ta'lim tizimisiz jamiyat yashay olmaydi. Boshqacha qilib aytganda, ta'lim oliy darajadagi ahamiyat kasb etadigan ijtimoiy institut bo`lib hisoblanadi.

O`sib kelayotgan yosh avlodning bilimi va ularning kelajakda qanday kasb-hunar egallashlariga qarab mamlakatimiz kelajagini tasavvur qilish mumkin. Yoshlar farovon hayotimiz mezonidir. Yoshlarga ta'lim-tarbiya berish har bir ota-onaning, o`qituvchi-pedagogning Vatan oldidagi muqaddas burchidir.

Kelajakda buyuk "davlatni sog`lom mafkurali, ma'naviy barkamol avlod barpo eta olishini nazarda tutib, komil insonni tarbiyalash borasidagi izlanishlarni istiqbolda ham davlat siyosati darajasida uzluksiz kuchaytirib borish va umumxalq harakatiga aylantirish tarixiy sharoitda bolalikning ilk pog`onalaridanoq yoshlarda ijtimoiy qimmatga ega faoliyatni tarbiyalash, bolalarda o`qish-o`rganishga nisbatan ehtiyojni kuchaytirish, ularni ta'lim jarayonining passiv ishtirokchilaridan faol sub'ektlariga aylantirish dolzarb muammo bo`lib qolmoqda.

Ma'lumki, boshlang'ich ta'lim fanlari orqali o`quvchilarning umuminsoniy va ahloqiy ko`nikmalari, dastlabki savodxonlik malakalari shakllantiriladi. Ta'lim jarayoni bolaning mantiqiy tafakkur qila olish saloxiyatini, aqliy rivojlanishini dunyoqarashini, o`z-o`zini anglash, jismoniy sog`lom bo`lishga, milliy urf-odatlarni o`zida singdirishga, mamlakatimiz boyliklarini ko`z-qorachig`iday asrashga, tabiatga ongli munosabatda bo`lishga o`rgatadi. O`quvchi maktabga kelgan dastlabki kundan boshlaboq o`qishga havas qo`yishi savodli o`qishi, dastlabki amallarni to`g`ri

bajarishga o'rgatishi kerak. O'qish inson xayotida muxim ahamiyatga ega. O'qishni bilmagan odamning ko'zi o'z kishidan farqi yo'q. O'qish faoliyati boshlang'ich sinflarda barcha fanlar tarkibida amalga oshiriladi, lekin o'qishga o'rgatish o'qish darslarining asosiy vazifasidir. Kichik yoshdagi o'quvchini o'qishga o'rgatishda ularning umumiy rivojlanishini, psixologiyasini hisobga olish zarur. Ta'limga ilg'or pedagogik texnologiyalarni olib kirish va eng zamonaviy, takomillashgan o'qitish usullarini qo'llagan xolda yuqori samaraga erishish bugungi kun boshlang'ich ta'lim oldidagi dolzarb vazifalaridan biridir. O'quvchilarni qiziqarli topshiriqlar asosida o'qitish o'qishga o'yin tusini beradi. Bola o'ynab charchamaganidek, o'qib charchaganini sezmaydi. O'qishga qiziqmaydigan, darslarga kelib-kelmaydigan o'quvchilar ham o'yinga qiziqadi. Darslarda turli o'yin mashg'ulotlarini tashkil etish bu o'quvchilarda ham qiziqish uyg'otadi.

Tashxis va tashxislashning o'zaro farqini ajratmoqchi bo'lsak, diagnostika bu umumiy yonlashuv bo'lsa, tashxislash bu pedagogik faoliyatning amaliy jarayoni ekanligini anglashimiz lozim bo'ladi. Demak, diagnostika – bu didaktik jarayonlar kechishining barcha shart-sharoitlarini oydinlashtirish va uning natijalarini xatosiz aniqlash demakdir. Tashxislovchi tahlillsiz didaktik jarayonlar kechishining yuqori samaradorligiga erishib bo'lmaydi.

Tashxislash ikki yo'nalishda olib boriladi: 1) o'zlashtirganlik, ya'ni oqibatlar va erishilgan natijalarni tashxislash; 2) bilish imkoniyatlarini tashxislash. O'zlashtirganlik, shuningdek, tashxislash jarayonida belgilangan maqsadni amalga oshirish darajasi sifatida ham qaraladi. Didaktik tashxislashning maqsadi o'quv jarayonini, uning samaradorligi bilan bog'liq holda, tahlil qilish, baholash va o'z vaqtida aniqlashdir.

Ko'rib turibmizki, o'quvchilar bilim va ko'nikmalarini an'anaviy baholashdan ko'ra diagnostika qilishning mohiyati kengroq. Bilim-malakalarni tekshirish shunchaki natijalarni ko'rsatadi, xolos, ularning kelib chiqish sabablarini ko'rsatmaydi. Tashxislash natijalarni unga erishish yo'llari va vositalari bilan bog'liq holda ko'rib chiqadi, ta'lim mahsuli shakllanishining kechishi va dinamikasini aniqlaydi. Tashxislash o'zida nazorat, tekshirish, baholash, jarayonning kechishi va dinamikasini aniqlash hamda keyingi voqealar rivojini prognoz qilish kabilarni mujassamlashtiradi. Tashxislashda o'quvchilar bilimini nazorat qilish, baholash ushbu jarayonning muhim tarkibiy qism sifatida amalga oshiriladi. Bu pedagogik texnologiyalarning juda qadimiy komponentlari sanaladi. Nazorat va baholash insoniyat taraqqiyotining dastlabki bosqichida paydo bo'lganligi sababli maktablarning yo'ldoshi sifatida uning butun rivojlanish jarayonida hamrohlik qilib kelmoqda. Shunga qaramay hozirgacha bilimlarni baholashning mohiyati va uning texnologiyasi haqida qizg'in bahslar davom etmoqda. Yuz oldin bo'lgani singari hozir ham olimlar baho nimani ko'rsatishi kerak: ta'lim sifatining indikatorini bo'lishi kerakmi yoki, aksincha, muayyan ta'lim tizimi

kamchiliklari yoki yutuqlarini belgilab beradigan ko'rsatgich bo'lishi kerakmi, degan savollar ustida tortishuvlar olib boryaptilar. Hatto Ya.A.Komenskiy o'zi yashagan davrda maktab bahosining ziddiyatli xususiyatlarini ta'kidlab, o'z hamkasblariga ularga berilgan baholash huquqidan oqilona va taroziga solib ko'rib foydalanishlarini maslahat beradi. Bilimlarni nazorat qilishdagi xolislikni pedagoglarni o'z o'quvchilariga nisbatan insonparvar munosabati bilan bog'langan holda amalga oshirish talab barcha didaktik tizimlarga singdirilgan.

K.D.Ushinskiy ham o'zi yashagan davridagi nazorat shakllarni qattiq tanqid qiladi. Ularga ta'rif berar ekan, eng avvalo bu nazorat turlarining o'quvchilar aqliy faoliyatiga bosim o'tkazuvchilik va uni tormozlab qo'yish xususiyatini qoralaydi. Odatda, o'qituvchi bir yoki bir nechta o'quvchidan so'raydi, qolganlari esa bu vaqtda bo'sh qolishadi. Ular vaqtlarini behudaga ketkazib, hayajon bilan o'z navbatlarini kutib turish jarayonida kuchlarini yo'qotishadi. Tabiiyki, bunday sharoitda o'quvchi qiziquvchanlik va tashabbuskorlikni namoyon etish imkoniga ega bo'lmaydi.

Yangi demokratik maktabda soxta nazorat bo'lmasligi kerak. Didaktik nazorat o'ziga xos ta'lim metodi sifatida yorqin ifodalangan ta'limiy va rivojlantiruvchi yo'nalishga ega bo'lishi, o'z-o'zini nazorat qilish bilan birlashtirilishi va eng avvalo o'quvchining o'zi uchun zarur va foydali bo'lishi kerak.

Maktab nazoratiga yangicha yondashuv borasida o'tmishda amalga oshirilgan barcha urinishlar samarasiz bo'lib qoldi. Chunki ular faqat bir masala – maktablarda baho va nazoratni qoldirish yoki nazoratdan voz kechish muammosi yuzasidan olib borilgan edi.

Maktab hayotini demokratlashtirish bilim va ko'nikmalarni nazorat qilish va baholashdan emas, balki baho yordamida o'quvchini o'qishga rag'batlantirishning mashaqqatli shaklidan voz kechishni talab qiladi. O'quvchi o'quv-biluv faoliyatini stimullashtirishning yangi usullarini qidirish, ta'lim va tarbiya jarayonida kuchayib borayotgan shaxsiy manfaatdorlik printsiplari boshqacha yondashuvlarni talab etadi. Tashhishlash tizimida baho o'quv-biluv faoliyatini stimullashtirish vositasi sifatida yangicha mazmun kasb etadi. Eng avvalo, tashhishlash natijalari, unda baho tahlili (ballar) mavjudligi sababli shaxsning o'z imkoniyatlarini anglashiga yordam beradi. Bu esa o'zaro raqobatchilik jamiyati sharoitida muhim rag'batlantiruvchi omil bo'lib hisoblanadi. Ta'limning ixtiyoriylik printsiplari bilan muvofiqlashtirilgan holda baho, o'tmishda o'quvchilar yoqtirmaydigan, ularni majburlaydigan narsa bo'lgan bo'lsa, endilikda o'quvchi shaxsiy reytingini belgilaydigan, taraqqiy etgan jamiyatda insonning ahamiyati, qadr-qimmatini belgilaydigan vositaga aylanadi.

O'quvchilar o'zlashtirishini tashxislash va nazorat qilishning muhim printsiplari - ob'ektivlik, tizimlilik va ochiqlik bo'lib hisoblanadi.

Ob'ektivlik printsiplari tashxislash testlari (savollari, topshiriqlari), tashxislash protseduralarining ilmiy asoslanganligi, o'qituvchining barcha o'quvchilarga nisbatan

do'stona munosabatda bo'lishi, bilim va ko'nikmalarni baholashning aniq va mos mezonlarini ishlab chiqishini nazarda tutadi.

Tizimlilik printsipti didaktik jarayonning barcha bosqichlarida – bilimlarni dastlabki idrok etishdan tortib, to ularni amalda qo'llashgacha diagnostik nazorat o'tkazish zarurligini talab etadi. Tizimlilik printsipti yana shuni nazarda tutadiki, muntazam tashxislashda ta'lim muassasasida bo'lgan dastlabki kunidan to oxirgi kunigacha barcha ta'lim oluvchilar to'la jalb etiladi. Maktab nazoratini shunday oraliqda tashkil etish kerakki, o'quvchilar bilishi va bajara olishi kerak bo'lgan barcha bilim va ko'nikmalarni tekshirish ishonchliligi yuqori bo'lsin. Shuningdek, tizimlilik printsipti tashhislash jarayonini kompleks tashkil etishni talab etadi. Bunda nazorat, tekshirish va baholashning barcha shakl, vosita va metodlari o'zaro aloqadorlikda hamda birgalikda, yagona maqsadga bo'yinsundirilgan holda olib boriladi. Bunday yondashuv tashxislashning alohida metod va vositalari universalligini rad etadi.

Ochiqlik printsipti avvalo barcha ta'lim oluvchilarning hammasi uchun bir xil mezonlar bo'yicha ochiq sinovlar o'tkazishni nazarda tutadi. Har bir o'quvchining tashhislash jarayonida aniqlangan reytingi ochiq ko'rganzmali va taqqoslovchanlik xarakterida bo'ladi. Ochiqlik printsipti baholarni e'lon qilish va motivlashtirishni ham talab etadi. Baho – bu o'quvchilar uchun shunday yo'nalishki, unga qarab o'quvchilar bahoga qo'yiladigan talablar etaloni haqida ma'lumotga ega bo'ladi. Bu printsiptning yana bir asosiy sharti tashhislash jarayonidagi uzilishlar va ularning natijalarini e'lon qilish, tegishli kishilar bilan birgalikda ularni muhokama va tahlil qilish, bunday uzilishlarni bartaraf etishning istiqbolli rejalarini tuzishdir.

Bilim va ko'nikmalarni tashhislash, nazorat qilish, tekshirish va baholash shunday mantiqiy izchillikda olib borilishi kerakki, ularni o'rganish ham shunday izchil tashkil etilishi kerak.

Tekshirish tizimining **birinchi zvenosi** bu o'quvchilar bilim darajasini *dastlabki nazorat* bo'lib hisoblanadi. Qoidaga ko'ra dastlabki tashhislash o'quv yili boshida o'quvchilarning kurs bo'yicha o'tgan o'quv yilida o'zlashtirgan bilimlarining muhim bog'lanishlarini aniqlash maqsadida o'tkaziladi. Dastlabki nazorat bilim va ko'nikmalardagi kemptikliklarni kompensatsiyalovchi (qayta tiklovchi) ta'lim bilan moslashtirilgan holda olib boriladi. Shunday tekshirishni faqat o'quv yili boshida emas, balki o'quv yili o'rtasida, kursning yangi bo'limini boshlashdan oldin ham o'tkazish mumkin va o'rinli.

Tekshirishning **ikkinchi zvenosi** har bir o'rganiladigan mavzuni o'zlashtirish jarayonida bilimlarni *joriy tekshirish* bo'lib hisoblanadi. Garchand bu nazorat darsdan-darsga amalga oshirilsa ham, o'quv dasturining ayrim elementlarini o'zlashtirishni tashhislash imkonini beradi. Joriy nazoratning bosh vazifasi – o'rgatuvchilik vazifasi bo'lib hisoblanadi. Bu nazoratning shakl va metodlari turlicha bo'lishi mumkin. Ular o'quv material mazmuni, uning murakkabligi, ta'lim oluvchilarning yoshi va

tayyorgarlik darajasi, ta'lim maqsadi va darajasi, mavjud shart-sharoitlar singari omillarga bog'liq.

Bilim va ko'nikmalarni tekshirishning **uchinchi zvenosi takroriy nazorat** bo'lib, u ham joriy nazorat singari mavzulashtirilgan bo'lishi kerak. Yangi o'quv materialini o'zlashtirish jarayoni bilan yonma-yon ravishda o'quvchilar oldin o'tilganini ham takrorlab boradilar. Takroriy nazorat bilimlarni mustahkamlashga qaratilgan bo'lib, o'quv mehnati dinamikasini xarakterlash va o'zlashtirilgan bilimlarning ishonchlilik darajasini aniqlash imkonini bermaydi. Bu nazorat turi tashhislashning boshqa turi va metodlari bilan birgalikda olib borilganda qo'shimcha samaradolrligi oshishi mumkin.

Tizimning **to'rtinchi zvenosi** – bu o'quvchilarni to'liq bir bo'lim yoki kursning bir nechta mavzulari bo'yicha egallagan bilim va ko'nikmalarini aniqlashga qaratilgan *oraliq nazoratdir*. Bu nazoratning maqsadi - kursning turli qismlari orasidagi bog'liqliklarni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirish sifatini tashhislash bo'lib hisoblanadi. Oraliq nazoratning bosh vazifasi – tizimlashtirish va umumlashtirish bo'lib hisoblanadi.

Nazoratni tashkil etishdagi **beshinch zveno** – bu *yakuniy nazorat*, ya'ni butun didaktik jarayon bosqichlari davomida o'quvchilar tomonidan egallangan bilim, ko'nikmalarni hisobga olishga mo'ljallangan nazoratdir. O'zlashtirishni aniqlashning yakuniy nazorati har chorak yakunida va o'quv yili yakunida o'tkaziladi. O'qituvchi bahoni e'lon qilayotgan vaqtda har doim uni mavjud mezonlar va mantiqqa tayangan holda asoslab berishi lozim. Tajribali o'qituvchilar buni yaxshi bilishadi va e'lon qilinayotgan baholarni izohlab, o'quvchilarbilin yuz berishi mumkin bo'lgan ziddiyatlarning oldini olishga harakat qiladilar.

O'qituvchilarning baholash jarayonidagi sub'ektivliklari turli xil bo'lishi mumkin. Tajribalarning birida o'qituvchilarga baholash uchun o'quvchilarning "shaxsiy hujjat" lari berildi. Shunga ko'ra ular o'quvchining aqliy rivojlanish darajasi, ota-onalarning maktabga munosabati, shuningdek, o'quvchining kelajakdagi rejalarini aniqlash kerak edi. Gap shundaki, barcha ekspertlarga bir xil "shaxsiy hujjat" berilib, faqat turli xil ko'rinishdagi (jozibali, uncha ko'zga yaqin bo'lmagan va sh.k.) rasmlar yopishtirilgan edi. Ayon bo'ldiki, rasmda o'ziga tortadigan, jozibali o'quvchilarga o'qituvchilar aqliy darajasiga ham, sinfdoshlar orasidagi mavqeiga ham yuqori baho berganlar. Yana shunisi qiziqki, oldinda o'tiradigan bolalarga ham o'qituvchilar beixtiyor diqqatni ko'proq qaratar ekanlar va ularga yuqori baho qo'yishga ko'proq moyil bo'larkanlar. O'qituvchining sub'ektiv moyilliklariga ko'p narsa bog'liq bo'ladi. Ma'lum bo'lishicha, chiroyli yozadigan o'qituvchilar "kalligrafist", ya'ni husnixati chiroyli bo'lgan o'quvchilarga e'tiborliroq bo'larkanlar. Chiroyli tallaffuzga nisbatan sezgir bo'lgan o'qituvchilar nutqida kamchiligi bo'lgan bolalarni, ko'pincha, nohaq jazolar ekanlar.

Baholashga nisbatan subyektiv munosabatning yana bir sababi baho mezonlarining atroflicha ishlab chiqilmagani bilan izohlanadi.

Aynan ana shu pedagogik subyektivizmning mavjudligi tufayli bugungi kunda bolalar nazoratning o'qituvchi ishtiroki minimal darajaga tushirilgan kompyuter yoki test turlarini ma'qul ko'rmoqdalar.

O'qituvchi ongli ravishda o'quvchi tomonidan bajarilgan topshiriqning aniq va xolis baholashga harakat qilishi kerak. Bundan taqari har safar o'quvchilarga qanaqa va nima uchun baho qo'yayotganligini o'qituvchi tushuntirishi kerak bo'ladi.

Demak, aytilish mumkinki, o'quvchilar bilim va ko'nikmalarni to'g'ri va obyektiv tashxislash to'liq o'zlashtirish tizimini amalga oshirishning asosiy shartlaridan biri bo'lib hisoblanadi.

Xulosa

1. O'quvchilarning o'quv materialini o'zlashtirish jarayoni murakkab psixik jarayonlar bilan bog'liq bo'lib, u o'quv-biluv faoliyati orqali amalga oshiriladi.

2. O'quv faoliyati yoki o'quv mehnati boshlang'ich sinf o'quvchisi uchun yangi, shu bilan birga o'ta murakkab faoliyat turi bo'lib, u agar alohida g'amxo'rlik ko'rsatib, e'tibor berilmasa, sinfda tarbiyasi qiyin va bo'sh o'zlashtiruvchi o'quvchilarning paydo bo'lishiga sabab bo'ladi.

3. Maktabga kelgan bola uchun o'quv materialini uning yangi faoliyati (o'quv-biluv faoliyati) ob'ekti hamda o'zlashtirish predmeti sanaladi.

4. O'quv materialini o'quvchi o'quv-biluv faoliyati ob'ekti, shuningdek, o'zlashtirish predmeti sifatida o'ziga xos tarkibiy qismlarga ega. O'quv materialini mazmunida o'zaro aloqador to'rt element amal qiladi: a) bilimlar; b) ko'nikma-malakalar; v) ijodiy faoliyat tajribasi; g) borliq hodisalariga munosabat.

5. Bilimlarni o'zlashtirish jarayoni murakkab psixik operatsiyalar bilan bog'liq. Ayniqsa, kichik maktab yoshi o'quvchilarining bilimlarni o'zlashtirish jarayonlari o'ziga xos nozik jihatlari bilan boshqa yosh davrlaridan farq qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Adizov B.R. Boshlang'ich ta'limni ijodiy tashkil etishning nazariy asoslari. Dokt. diss. Toshkent, 2003. -320 b.
2. R.A.Mavlonova, B.Normurodova. "Tarbiyaviy ishlar metodikasi". –T., 2007 yil.
3. «Odob – ahloqqa oid hadis namunalari». T., «Fan» 1970 yil.
4. N.I.Boldirev. «Sinf rahbari. T., «O'qituvchi» 1975 yil.
5. Kaykovus «Qobusnoma» T., «O'qituvchi». 1986 yil.
6. A.J.Jo'raev. «Tarbiyaviy darslarni o'tish». T., «O'qituvchi» 1994 yil.
7. Z.Qo'ziev. «Sinf rahbari ishini tashkil etish va rejalashtirish». T., 1997 yil.